

Beskid Mały

wraz z Pasmem Pewelskim i Grupą Żurawnicy

1. LITERATURA

1.1 Przewodniki

- o W. Krygowski - „Beskidy” I tom;
- o A. Matuszczyk - „Beskid Mały” [2001 r.];
- o A. Matuszczyk - „Beskid Mały” zeszyty „Pasma Magurki Wilkowieckiej” [1987 r.] oraz „Grupa Łamanej Skały” [1989 r.];
- o A. Matuszczyk - „Beskid Średni” [2003 r.];
- o J. Zinkow - „Okolice Wadowic” [2001 r.];
- o Przewodniki wydawnictwa Pascal, różne tytuły, kilka wydań;
- o J. Mikołajki, J. Sołtysik - „Beskid Mały latem i zimą” [1993 r.];

Trzeba jeszcze wspomnieć o książce A. Siemionowa „Ziemia Wadowicka”, która jest bardzo obszerna, lecz zawiera wiele błędów.

1.2 Mapy

- PPWK - „Beskid Mały”, 1:75 000, już nie wydawana;
- PPWK - „Beskid Średni” oraz „Beskid Śląski i Żywiecki”, 1:75 000;
- Commpass - „Beskid Mały”; 1:50000;
- Witański - „Gmina Czernichów”; 1:25 000;

1.3 Internet – kilka ciekawych stron, na nich można znaleźć linki do dalszych.

<http://wadowice.pttk.pl/>
<http://www.zywieccyzna.pl/>
<http://www.porabka.pl/>
<http://www.muzeumez.silesianet.pl/>
<http://infomucharz.republika.pl/>
<http://www.sucha-beskidzka.pl/>
<http://www.powiatsuski.pl/>
<http://www.czaniec.pl/>

2. WIADOMOŚCI OGÓLNE I TOPOGRAFIA

2.1 Granice turystyczne

Z Suchej Beskidzkiej Skawą do Wadowic, na odcinku Wadowice → Bielsko – Biała umowną granicę stanowi linia kolejowa łącząca te miasta [spotyka się też wersję, że granicą na tym odcinku jest droga nr 52]. Z Bielska - Białej w górę rzeki Białej, później potoku Wilkówka do Bramy Wilkowieckiej, [która łączy B. Mały z B. Śląskim] a stąd w dół potoku Wieśnik i dalej Żylicą do Jeziora Żywieckiego. Od jeziora granica prowadzi w górę Soły do Żywca, a dalej Koszarawą i Pewelką do przeł. Hucisko. Dalej kolejno w dół potokami Kurówka, Lachówka i Stryszawka do ujścia tego ostatniego do Skawy w Suchej Beskidzkiej.

Teren określony tak poprowadzoną granicą zawiera oprócz Beskidu Małego **Pasmo Pewelskie** [zwane też Czeretnikami], oraz **Grupę Żurawnicy**, wg podziałów geograficznych **należące do Beskidu Średniego**. Obszar ten zalicza się do tzw. obniżenia jabłonkowskiego. W podziale turystycznym nie sposób pominąć tego terenu podczas omawiania Beskidu Małego.

Granice oddzielającą Pasmo Pewelskie i Grupę Żurawnicy od Beskidu Małego prowadzi się z Jez. Żywieckiego w górę Łękawki do przeł. Kocońskiej, a stąd w dół Kocońki do Kukowa, po czym w górę Targoszówki i jej lewobrzeżnego dopływu do Krzeszowa Górnego. Granica przekracza tu wododział między Targoszówką a Tarnawką, do której dochodzi wraz z jej prawobrzeżnym dopływem. Dalej Tarnawką przez Śleszowice i opuszczając jej dolinę do Przełęczy Śleszowieckiej, skąd do potoku Śleszówka i nim do Skawy.

Trzeba jeszcze dodać, że ze względu na budowę geologiczną do Beskidu Małego zalicza się leżącą już po wschodniej stronie doliny Skawy Jaroszowicką Górę.

2.2 Z czym graniczy...

- Od północy z Pogórzem Śląskim
- Od wschodu z Beskidem Makowskim
- Od południa z Beskidem Żywieckim
- Od zachodu z Beskidem Śląskim

2.3 Podział

Dolina Soły dzieli Beskid Mały na dwie nierówne części:

- 1) zachodnią (mniejszą) – Pasmo Magurki Wilkowieckiej, z najwyższym szczytem całego Beskidu Małego - Czuplem [933 m n.p.m.]
- 2) wschodnią (większą) – Grupe Łamanej Skały [inne spotykane nazwy to Góry Zasolskie czy Beskid Kocierski], z najwyższym wzniesieniem – Łamaną Skałą [929 m n.p.m.]

Omawiany tu fragment Beskidu Średniego potok Kocońka dzieli na Pasmo Pewelskie [zach.] i Grupe Żurawnicy [wsch.].

3. HYDROGRAFIA

3.1 Główne rzeki, wododziały

Opisywany teren leży w zlewisku Bałtyku, odwadniany jest przez Białą, Solę i Skawę – dopływy Wisły. Biała ogranicza Beskid Mały od zachodu, Skawa od wschodu, Soła przecina go.

- Wododział Biała/Soła: Brama Wilkowicka – Magurka Wilkowicka – przeł. Przegibek – Gaiki – Krzemionki;
- Wododział Soła/Skawa: Hucisko – Gachowizna – Przeł. Kocońska – Łamana Skała – Przeł. Kocierska – Złota Góra – Brzezinka – Andrychów;

3.2 Przelomy rzeczne

Regresyjny przełom Soły – niegdyś Soła płynęła doliną pomiędzy Beskidem Małym a Śląskiem [tam gdzie dzisiejsza Brama Wilkowicka]. Intensywniej erodowały potoki wypływające spod grzbietu Beskidu Małego na północ, w związku z czym doszło do przeciągnięcia (kaptazu) przez jeden z nich Soły w jej obecne koryto (Drugi taki przełom w Beskidach mamy na Wisłoku w okolicach Beska.).

Najwęższe miejsce przełomu Soły to rejon Żarnówki Małej, wybudowano tam w 1936 r. zaporę.

Skawa tworzy przełomy na odcinku od Skawiec po Gorzeń Górny, a potok Choczenka we wsi Kaczyna.

3.3 Zbiorniki wodne

W Beskidzie Małym nie znajdziemy naturalnych zbiorników wodnych. Wiele jednak można tu powiedzieć o zbiornikach sztucznych.

Kaskada Rzeki Soły - to najnowocześniejszy w Polsce sposób wykorzystania rzeki górskiej. Tworzą ją trzy jeziora zaporowe i zbiornik szczytowy na górze Żar. W 1936 r. wybudowano betonową zaporę w Porąbce tworząc Jezioro Międzybrodzkie. Kolejne zapory powstały w Czernichowie - Jez. Żywieckie i w Czańcu - Jez. Czaniec, w 1966 r. Natomiast w 1979 r. zbudowano zbiornik szczytowy na górze Żar – element elektrowni szczytowo-pompowej w Międzybrodziu Żywieckim, połączony z Jezioro Międzybrodzkim podziemnymi sztolniami.

Zbiorniki Żywiecki i Międzybrodzki pełnią funkcje rekreacyjne, są rezerwuarami wody pitnej, przy zaporach działają elektrownie. Jez. Czaniec dostarcza wody dla Śląska, reguluje przepływ wody w Sole. Cały system chroni niżej położone tereny przed powodzią.

W 1984 r. ruszyła budowa zapory na Skawie w Świnnej Porębie i toczy się ona w ślimaczym tempie. Kolejne terminy ukończenia budowy są przesuwane. W 1999 r. zaproponowano wybudowanie do 2010 r. „tymczasowego zbiornika z obniżonym spiętrzeniem”, czyli tzw. „Małej Świnnej” i jego rozbudowę w latach późniejszych.

Małe stawki można znaleźć w wyrobiskach kamieniołomów w Kozach i Inwałdzie.

4. GEOLOGIA

4.1 Budowa Geologiczna

Beskid Mały zbudowany jest z utworów płaszczowiny śląskiej [głównie piaskowców godulskich]. Na pd. od Andrychowa [Pańska Góra, Wapiennik] występują skały wapienne – tzw. Skały Andrychowskie. Na Pańskiej Górze znaleźć także można granitognejsy – najstarsze skały w Beskidzie Małym. Zarówno one, jak i wspomniane wapienie to przykład porwaków tektonicznych.

Pasmo Pewelskie i Grupe Żurawnicy budują utwory płaszczowiny magurskiej.

Warstwy płaszczowiny podśląskiej wychodzą na powierzchnię w oknie tektonicznym na terenie Kotliny Żywieckiej oraz u północnych podnóży Beskidu Małego.

4.2 Źródła mineralne

Brzezinka Dln. – siarczkowe, mało wydajne.

5. PRZYRODA

5.1 Ochrona prawna

- W 1998 r. utworzono Park Krajobrazowy Beskidu Małego; (należący do Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego z dyrekcją w Będzinie);

- W najbardziej wartościowych miejscach utworzono **rezerваты**:
 1. „ZASOLNICA” – nad Żarnówką; leśny; najwyżej rosnący las grądowy w Polsce; buczyna karpacka.
 2. „SZEROKA” – na stokach Kocierza; leśny; buczyna karpacka.
 3. „MADOHORA” – rejon szczytu Łamanej Skały; leśny; naturalny górnoreglowy bór świerkowy, rosnący poniżej granicy piętra regla górnego.
 4. „GRAPA” – w Żywcu; fragment łągu jesionowego oraz lasu grądowego.
- Wiele **pomników przyrody** [np. cisy w Targanicach i Targoszowie, limby pod Potrójną]; Planowane jest utworzenie kilkunastu [!] nowych rezerwatów i kilku zespołów przyrodniczo-krajobrazowych.

5.2 Cenne obiekty nie objęte ochroną

- „Aleja limbowa” na Bukowskim Groniu;
- Sosny wejmutki przy podejściu na Leskowiec od strony Łamanej Skały;

W obu przypadkach drzewa te sadzono dla zwiększenia odporności na silne wiatry lasów porastających grzbiety górskie.

5.3 Przyroda nieożywiona

W Beskidzie Małym znajduje się wiele skałek i jaskiń. Te drugie to jaskinie tektoniczne, wyjątek stanowi Grota Komonieckiego powstała w wyniku erozyjnej działalności przepływającego nad nią potoku.

Ciekawsze skałki:

1. *Skala Czarownic* – nad Wilkowicami.
2. *Diabli Kamień* – nad Łodygowicami, przy czerwonym szlaku z Czupelą;
3. *Zbójckie Okno* – pod Potrójną; w pobliżu chatki studenckiej;
4. *Zamczysko* – pod Scieszków Groniem, nad wsią Łysina;
5. *Wędrujące Kamienie* – ambona skalna, 60 m długa; na NE od szczytu Łamanej Skały;
6. Skałki w rejonie szczytów Żar i Kamień nad doliną Skawy;
7. Pas skałek pod Żurawnicą;
8. Płyta skalna w Mutnem, nad drogą do Jeleśni; widać na niej ukształtowanie dna morskiego.

Większość z wymienionych skałek jest eksplorowana wspinaczkowo, *Zamczysko* to jeden z popularniejszych „ogródków wspinaczkowych” w Beskidach.

Najważniejsze jaskinie:

- a. *Jaskinia w Straconce* – najdłuższa [135 m] i najgłębsza [-16,5 m] jaskinia w Beskidzie Małym; odkryta w 2000 r.;
- b. *Wietrzna Dziura* – na grzbiecie łączącym Magurkę Wilkowską i Czupel; [dł. ~30 m];
- c. *Jaskinia Lodowa w Zamczysku* – w Zamczysku również kilkanaście innych „obiektów jaskiniowych”;
- d. *Jaskinie Czarne Działy* [I, II, III, Lodowa] i *Jaskinia Pod Bukiem*; wszystkie pod Gibasowym Wierchem;
- e. *Grota Komonieckiego* – nad lewym dopływem potoku Dusica, na stokach Łamanej skały;
- f. Jaskinie w kamieniołomie w Tarnawie Dolnej odkryte w 2001 r. [*Jaskinia Dziurawa* – 150m dł.];

Wiele z ww. skałek i jaskiń to pomniki przyrody nieożywionej.

Na potoku Dusica, poniżej Groty Komonieckiego znajduje się najwyższy wodospad w Beskidzie Małym. Ciekawe progi skalne utworzyła Wieprzówka w Targanicach.

6. HISTORIA

6.1 Pradzieje

- o 7000 lat p.n.e [mezolit] – ślady bytności człowieka na wzgórzu Upalisko k. Mucharza.
- o Grodziska na terenie dzisiejszych Zembrzyc i Gorzenia Górnego z okresu kultury łużyckiej.
- o II w. p.n.e. – Szlaki handlowe dolinami Soły i Skawy.

6.2 Średniowiecze

Osadnictwo nowożytne

Osadnictwo wkraczało na teren Beskidu Małego w górę dolin rzek z zaludnionej Kotliny Oświęcimskiej.

- W dolinie Skawy: podania o działalności misyjnej św. Wojciecha w rejonie Mucharza. Pewne wiadomości o Wadowicach i Mucharzu pochodzą z XIII w. W następnym stuleciu powstały Świnna Poręba, Śleszowice, Tarnawa Dolna, Zembrzyce, Krzeszów. W 1405 r. założono Suchą.
- W dolinie Soły: najwcześniej powstały tu Kęty [2 poł. XIII w.]; na przełomie XIII i XIV w. założono Czaniec, do XV w. Kobiernice i Porąbkę, a wsie leżące w przełomowym odcinku Soły - po poł. XVI w. Natomiast Żywiec istniał już w 1 poł. XIV w.

- U zachodnich podnóży Beskidu Małego: Łodygowice i Wilkowice założone w XIII; w XIV-XVI w. w posiadaniu cystersów z Rud. W tym samym czasie miała miejsce lokacja Lipnika. Mikuszowce powstały natomiast w XV w.
- W XIV w. założono Andrychów. Osadnikami byli przybysze z Czech i Moraw.

Meandry rozbicia dzielnicowego

- Od poł. XII w. Beskid Mały na terenie kasztelanii oświęcimskiej.
- 1179 r. książę Kazimierz Sprawiedliwy przekazał interesujący nas teren [w obrębie ziemi oświęcimskiej] księciu opolskiemu Mieszkowi Płatonogiemu. Do 1274 r. Skawa oddzielała ziemię opolsko – raciborską od ziemi krakowskiej.
- 1283 r. z księstwa opolskiego wydzielilo się księstwo raciborsko – cieszyńskie, z niego natomiast później księstwo cieszyńskie.
- Ok. 1315 r. z księstwa cieszyńskiego wydziela się księstwo oświęcimsko – zatorskie, rozciągnięte od dol. Białej po dol. Skawy.
- 1327 r. księstwo oświęcimskie lennem Królestwa Czeskiego [hołd księcia Jana I Scholastyka w Bytomiu].
- 1445 r. z księstwa oświęcimskiego wydzielone zostało księstwo zatorskie.
- 1454 r. książę oświęcimski Janusz I, a w 1456 r. książę zatorski Wacław I uznali zwierzchność króla Kazimierza Jagiellończyka.
- 1457 r. Kazimierz Jagiellończyk wykupił [przez podstawioną osobę] księstwo oświęcimskie.
- 1462 r. król czeski Jerzy z Podiebradu zrzekł się pretensji do księstw oświęcimskiego i zatorskiego na rzecz Polski.
- 1492 r. król Jan Olbracht kupił księstwo zatorskie.
- Ostateczne wcielenie omawianych terenów do Polski [pod nazwą powiatu śląskiego] zostało zatwierdzone przez sejm w 1564 r.

6.3 W rękach królów i wielkich rodów

- W II poł. XV w. zamki w Żywcu [na Grojcu], nad Kobiernicami [*Wolek*] i na Żarze [w Besk. Średnim] były we władaniu rycerzy – zbójników, rodziny Skrzyńskich. Wybudowali oni ponoć zameczek pod Bukowskim Groniem, zburzony w 1462 r. w czasie wyprawy, która usunęła Skrzyńskich z tych ziem.
- 1467 – 1608 ziemią żywiecką włada rodzina Komorowskich [jest to rekompensata dla Piotra Komorowskiego za ziemię na Orawie odebrane mu za pomoc Kazimierzowi Jagiellończykowi w nieudanej wyprawie po koronę węgierską]; skupując okoliczne ziemie aż po Suchą tworzy *państwo żywieckie*. Rozpadło się ono w 1608 r. na mniejsze części – państwa: żywiecko – łodygowickie, ślemieńskie i suskie w wyniku podziału spadku po Krzysztofie Komorowskim.
 - a) Łodygowice jego syn Mikołaj [starosta nowotarski] sprzedał Zbaraskim; później w rękach Warszyckich i Klobusów;
 - b) Państwo żywieckie Mikołaj zastawił w 1624 r. królowej Konstancji [żonie Zygmunta III Wazy]; po 50 latach wykupił je Jan Wielopolski [hrabia z Pieskowej Skały]. W I poł. XIX w. sprzedane Habsburgom. Wykupili oni z czasem także niektóre miejscowości na pn. Beskidu Małego;
 - c) Państwa suskie i ślemieńskie przeszły drogą małżeństwa we władanie Jana Wielopolskiego. W I poł. XIX w. sprzedane przez Wielopolskich Branickim, później Tarnowkim;
- Ziemie na pn. Beskidu Małego należały do panujących [jako królewszczyzny, np. starostwo zatorskie] lub były własnością prywatną [klucz andrychowski].
- *Potop szwedzki* – w czasie ucieczki na Śląsk król Jan Kazimierz zatrzymał się w Żywcu i wezwał mieszkańców do walki ze Szwedami. Chłopi i mieszczenie żywieccy oswobodzili Oświęcim, sypali szańce w Bramie Wilkowickiej i wyparli 2 tysięczny oddział szwedzki, który zdołał na jeden dzień zająć Żywiec [8/9 III 1565 r.].
- *Zbójnictwo* – na Wapienicy nad Inwałdem miała ukrywać skarby legendarna przywódczyni zbójników – Maronka. W Jaszczurowej ożenił się i mieszkał Józef Baczyński, napadając na mieszkańców okolic m. in. ze szwagrem – Błażem Fickiem. Z Kaczyny pochodził rozbójnik Byrski.
- *Konfederacja Barska* – bitwy wojsk gen. Suworowa z Konfederatami miały miejsce pod Koconiem [1768 r.] i nad Suchą [wzgórze Jasień; V 1769 r.]. Upamiętniają je postawione w tych miejscach kapliczki. (Śladem walk jest również mogiła konfederatów obok kościoła w Suchej).
- *Dawny przemysł* – huty szkła oraz żelaza działały w XVIII/XIX w. w Rzykach, Ponikwi, Hucisku, Ślemieniu, Suchej. W poł. XIX w. w okolicy Krzeszowa wydobywano darniową rudę żelaza na potrzeby tych hut. W kamieniołomach eksploatowano piaskowiec [np. Straconka, Kozy] i wapień [Inwałd, Rocznyn]. Z tkactwa słynęły miejscowości na pn. Beskidu Małego – od Białej po Andrychów, [w którym produkowano znane drelichy].

6.4 II Wojna Światowa

4 września 1939 r. mają miejsce walki oddziałów wycofujących się spod Węgierskiej Górki z hitlerowcami w Oczkowie. Omawiany obszar został w całości wcielony do Rzeszy [wschodnia granica Rzeszy biegła tutaj od Suchoj wzdłuż Skawy i Skawinki]. Od jesieni 1940 r. mieszkańcy wielu wsi w okolicach Żywca [np. Czaniec, Gilowice, Krzeszów, Kuków, Łodygowice] byli wysiedlani w ramach tzw. Saybush Aktion. W ich miejsce sprowadzano Niemców z Siedmiogrodu.

Z racji położenia w granicach Rzeszy i znacznego zasiedlenia gór w Beskidzie Małym ograniczona była działalność oddziałów partyzanckich. Działały tu oddziały AK oraz GL-AL. We wsi Kocierz stacjonował OP AK „Garbnik” skupiający uciekinierów z obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Dowódca oddziału – „Smyk” wysadził w sierpniu 1943 r. transport wojskowy na moście w Mucharzu. W sierpniu 1944 r. miała miejsce egzekucja 14 członków ruchu oporu w Kocierzu. W listopadzie 1944 oddział AL „Sępa” zniszczył linię telefoniczną w rejonie Targanic. Największa akcja partyzancka to wysadzenie mostu na Skawie w Skawcach w grudniu 1944 r. przez partyzantów AK oddziału „Chelmu” i radzieckiego oddziału „Walka”. Partyzanci uchronili przed wysadzeniem przez hitlerowców w powietrze zaporę na Sole w Porąbce.

W rejonie Beskidu Małego front zatrzymał się na zachód od Suchoj w I 1945 r. Hitlerowcy zostali wyparci z Żywca po ciężkich walkach na początku IV 1945 r.

7. ETNOGRAFIA

- ♦ Górale Żywieccy - na pd. od linii Brama Wilkowska - Czupel - Czernichów - Jaworzyna - przeł. Kocierska - Łamana Skała - przeł. Hucisko;
- ♦ Babiogórcy - na pd.-wsch. od linii przeł. Hucisko - Łamana Skała - Leskowiec - grzbiet Suszyc, oraz wieś Rzyki;
- ♦ Krakowiacy Zachodni – pn. część Beskidu Małego.

Twórczość ludowa:

- zabawkarstwo – Lachowice, Stryszawa, Śleszowice;
- kamieniarstwo – Łysina pod Ścieszków Groniem; figury przydrożne (np. w Ślemieniu) i szalasy kamienne (np. na Jaworzynie);

8. ZAGOSPODAROWANIE TURYSTYCZNE

8.1 Baza noclegowa

a) Schroniska PTTK

- na Magurce Wilkowskiej; wybudowane w 1913 r. przez Beskidenverein na miejscu obiektu z 1903 r. Obecnie nosi imię Józefa Grzybowskiego – działacza Oddziału PTT z Białej.

- na Leskowcu; wybudowane w 1932 r. przez Koło PTT w Wadowicach.

b) Chatki studenckie

- „Chatka Rogacz” pod Rogaczem (828 m);

- „Chatka Pod Potrójną”;

c) Całoroczne PTSM

- Bielsko-Biała i Żywiec;

d) Inne

- Chatka PTTK Andrychów na Trzonce;

- Prywatne schronisko na Hrobaczej Łące;

- Liczne ośrodki wypoczynkowe nad brzegami jezior Żywieckiego i Międzybrodzkiego, jest tu kilka pól namiotowych.

Od 1910 r. funkcjonowało schronisko „Widok na Tatry” między Magurką Wilkowską a Czupel utworzone przez Oddział Babiogórski TT w Żywcu. Spłonęło w 1967 r.

8.2 Ważniejsze szlaki

- czerwony, Mały Szlak Beskidzki – zaczyna się w Straconce [Bielsko-Biała], biegnie przez Hrobaczą Łąkę, Żarnówkę, Żar, przeł. Kocierską, Potrójną, Łamaną Skałą, Leskowiec, Krzeszów, Żurawnicę do Zembrzyc. Dalej prowadzi przez Beskid Średni i Wyspy na Luboń Wielki. W 1988 zmieniono jego przebieg w związku z budową zbiornika w Świnnej Porębie [przedtem schodził do Skawiec].

- niebieski z Wadowic na Groń Jana Pawła II; nosi imię Czesława Panczakiewicza, działacza oddziału PTT w Wadowicach, wyznakował on m.in. ten szlak; biegnie przez przeł. pomiędzy Łysą Górą a Bliźniakami, nazwaną przełęczą Czesława Panczakiewicza.

- zielony z Suchoj Besk. przez Żurawnicę, Gibasów Groń, przeł. Kocierską, Trzonkę, Porąbkę na Gaiki.

- szlak białych serc z Rzyk na Groń Jana Pawła II, szlak dla pielgrzymów; znakowany białymi sercami.

8.3 Inne zagospodarowanie

- Wyciągi narciarskie – Rzyki Praciaki; Targanice [Przeł. Kocierska]; Międzybrodzie Żywieckie [kolejka linowo-terenowa na Żar]; Międzybrodzie Bialskie;
- Baseny kryte – Kęty, Kozy, ośrodek „Kocierz” [Przeł. Kocierska], Żywiec;
- Sporty wodne – liczne wypożyczalnie sprzętu pływającego nad Jeziorami Międzybrodzkim i Żywieckim; brak zorganizowanych kąpielisk. Nartociąg wodny w Międzybrodziu Żywieckim.
- Sporty lotnicze – Górską Szkoła Szybowcowa w Międzybrodziu Żywieckim; góra Żar nad Międzybrodziem to ulubione miejsce paralotniarzy.

9. KOMUNIKACJA

9.1 Koleje

- 1878 r. Bielsko – Żywiec,
- 1884 r. Żywiec – Sucha [fragment Linii Transwersalnej],
- 1884 r. Sucha – Skawce → Kraków,
- 1888 r. Biała – Wadowice – Kalwaria,
- 1899 – 1987 r. Wadowice – Skawce; zamknięta ze względu na budowę zapory w Świnnej Porębie.

9.2 Drogi

Najważniejsze drogi to:

- Wadowice – Bielsko-Biała, dawna Pierwsza Galicyjska Szosa Handlowo-Pocztowa;
- Biała – Żywiec – Oczków – Las – Sucha Beskidzka [– Skomielna Biała – Limanowa – Nowy Sącz – Jasło – Sanok – Sambor – Stryj], fragment tzw. traktu podkarpackiego z Białej do Stryja wybudowanego w latach 1818-20, powszechnie zwanego „cesarką” (pełna nazwa: II Haupt Commerzial oder Karpaten Strasse);
- Wadowice – Sucha Beskidzka;
- Kęty – Żywiec, doliną Soły.

Inne istotne drogi:

- ♦ Bielsko-Biała – Międzybrodzie Bialskie, przez przeł. Przegibek;
- ♦ Międzybrodzie Żywieckie – góra Żar; z miejscem gdzie złudzenie sprawia, iż wydaje się, że samochód z wyłączonym silnikiem jedzie pod górę [zostanie zamknięta po uruchomieniu kolejki na Żar].
- ♦ Andrychów – Żywiec [obecnie oryginalny fragment tylko do Oczkowa – bo dalszy odcinek zalany jest przez Jez. Żywieckie], przez Przeł. Kocierską. „Gościniec kocierski” wybudowany w latach 1784-88 przez więźniów z Nowego Wiśnicza i Spielberga [pierwsza inwestycja austriacka na terenach zagarniętych po I rozbiórce].

10. ZABYTKI

10.1 Kościoły drewniane

- Gilowice – I poł. XVI w. przeniesiony z Rychwałdu.
- Lachowice – II poł. XVIII w.
- Łodygowice – I poł. XVII w.
- Mikuszowice – II poł. XVII w.
- kościół w Łękawicy spłonął w 1992 r.

W Beskidzie Małym dzwonnice drewniane [tzw. „Loretańskie”, „na planetniki”] są we wsiach: Międzybrodzie Żywieckie Żar, Czernichów, Czernichów U Krempła, Las.

10.2 Niektóre kościoły murowane

- ♣ Andrychów – I poł. XVIII w.
- ♣ Inwałd – poł. XVIII w.
- ♣ Kęty – paraf. z II poł. XVII w.
 - kościół i klasztor Reformatów I poł. XVIII
 - św. Jana Kantego II poł. XVIII w.
- ♣ Kobiernice – II poł. XIX w.
- ♣ Międzybrodzie Bialskie – II poł. XIX w.
- ♣ Mucharz – II poł. XIX w.
- ♣ Rychwałd – II poł. XVIII w., sanktuarium maryjne.
- ♣ Rzyki – II poł. XVIII w.
- ♣ Sucha Beskidzka – zespół dawnego klasztoru Kanoników Laterańskich [stary kościół i plebania z I poł. XVII w., trzy kaplice z XVIII w., nowy kościół z początku XX w.]
- ♣ Ślemień – I poł. XIX w.
- ♣ Wadowice – II poł. XVIII w.

- ♣ Żywiec - św. Krzyża z II poł. XIV w.
 - katedralny z I poł. XVI w.
 - dzwonnica z I poł. XVIII w.
- ♣ Biała - katol. II poł. XVIII w.
 - ewang. II poł. XVIII w.

10.3 Zamki, dwory, pałace...

- Andrychów – klasycystyczny pałac z I poł. XIX w.
- Bulowice – neogotycki zamek z II poł. XIX w. w stylu zamków szkockich.
- Czaniec – barokowy dwór obronny z I poł. XVII w.
- Gorzeń Grn. – dwór po przebudowach w I poł. XIX w., obecnie muzeum E. Zegadłowicza.
- Inwałd – klasycystyczny pałac z I poł. XIX w.
- Jaszczurowa – pałacyk z II poł. XIX w.
- Kobiernice – ruiny zamku Wólek z XIV w. oraz dwór z XIX w.
- Kozy – klasycystyczny pałac z II poł. XVIII w.
- Łodygowice – dwór obronny z I poł. XVII w. przebudowany XIX w.
- Łękawica – dwór z XIX w.
- Moszczenica – dwór z I poł. XIX w. [przebywał tu J. Piłsudski na rok przed śmiercią]
- Okrajnik – dwór z XIX w.
- Rychwałd – dwór z I poł. XIX w. z zespołem dworskim.
- Sucha Beskidzka – renesansowy zamek z II poł. XVI w.
- Śleszowice – drewn. dwór z I poł. XIX w.
- Wadowice – klasycystyczny dwór „Mikołaj” XVII w., po przebudowach w XIX w.
- Zembrzyce – dwór z I poł. XIX w.
- Żywiec – zamek z II poł. XVI w., pałac z XIX w., park w stylu angielskim, w nim Domek Chiński z XVIII w.
- ❖ Sucha Beskidzka - drewniana karczma „Rzym” z II poł. XVIII w. (obecnie mieści restaurację)
- ❖ Biała – [obecnie Bielsko-Biała] budynek ratusza z XIX w.

11. MUZEA

- Bielsko
 - okręgowe (Dom Tkacza i Zamek Księżąt Sułkowskich)
 - przyrodnicze (Dom Przyrodnika im. E. i S. Forysiów)
 - lalek teatralnych (Teatru Baniałuka)
 - włókiennictwa (Muzeum Techniki i Włókiennictwa)
 - Prywatne Muzeum Literatury im. W. S. Reymonta
- Żywiec - regionalne
- Andrychów – regionalne (prywatne)
- Kęty - miejskie
- Gorzeń Górny - biograficzne Emila Zegadłowicza (prowadzone przez Fundację Czartak)
- Wadowice - biograficzne Jana Pawła II, (Dom Rodzinny Jana Pawła II)
 - Muzeum Ziemi Wadowickiej im. Marcina Wadowity

12. CIEKAWOSTKI

12.1 Osoby związane z terenem

- Karol Wojtyła – obecny papież Jan Paweł II, ur. w Wadowicach;
- Marcin Wadowita – [XVI/XVII] w., ur. w Wadowicach; teolog; profesor, wicekanclerz, dziekan i rektor Akademii Krakowskiej;
- Ada Sari [Jadwiga Szajer] – ur. w Wadowicach; śpiewaczka;
- św. Rafał Kalinowski – [XIX/XX w.] inicjator budowy i przeor klasztoru Karmelitów Bosych w Wadowicach;
- św. Jan z Kęt [Kanty] – ur. w Kętach; teolog, profesor Akademii Krakowskiej w XV w.;
- Eugeniusz Janota – ur. w Kętach, ksiądz, autor „Przewodnika w podróży na Babią Górę, do Tatr i Pienin” [1860];
- Walery Goetel – ur. w Suchoj Beskidzkiej; działacz PTT, zasłużony dla ochrony przyrody, rektor AGH;
- Billy Wilder – ur. w Suchoj Beskidzkiej w 1906 r. reżyser [„Słomiany wdowiec”], zdobywca 6 Oskarów.
- Emil Zegadłowicz – poeta i pisarz okresu międzywojennego („Powsinogi beskidzkie”, „Gody pasterskie”, „Zmory”); ur. w Bielsku, mieszkał w Gorzeniu Górnym. Wraz z poetami – Janiną Brzostowską, Tadeuszem Szantrochem, Edwardem Kozikowskim założył grupę literacko-plastyczną „Zbór poetów w Beskidzie – Czartak”. Nazwa nawiązuje do budowli kamiennej na granicy Świnnej Poręby i Gorzenia (zbór ariański? strażnica Księstwa Oświęcimsko-Zatorskiego? karczma?). Budowla ta została rozebrana w 1942 przez Niemców na kamienie do umocnienia drogi. Twórcy „Czartaka” opiewali piękno Beskidów, miłość przyrody.

- Jędrzej Wowro – rzeźbiarz ludowy i niezrównany gawędziarz z Gorzenia Górnego współpracujący z Zegadłowiczem (odkrył on talent Wowry, był jego mecenasem i przyjacielem).

12.2 Ciekawe nazwy

- Andrychów – prawdopodobnie nadana przez osadników z Czech – „Gindrichow” „Ondrichow”, od imienia Andrzeja.
- Rychwałd – z jęz. niemieckiego „Richwald” = ‘pachnący las’.
- Inwałd – z jęz. niemieckiego „Hennenwald” = ‘kurzy las’; bądź ‘w lesie’.
- Tatry – wzgórze nad wsią Jaszczurowa.
- Francja – przysiółek Targanic; obozował tu ponoć oddział wojsk napoleońskich wracający po przegranej wojnie z Rosją.
- U Paniarki, przeł.; - źródło maryjne i kapliczka ufundowana przez leśniczego, który uniknął tu śmierci od kłów wilków.
- Upalisko – wzgórze nad Mucharzem; palono tam ponoć czarownice;
- Groń Jana Pawła II – dawniej Jaworzyna (lub Magura); nazwa zaproponowana w 1981 r., a formalnie nadana w 2004 r. Znajduje się tu Górskie Sanktuarium Królowej Ludzi Gór tworzone od 1991 r. [krzyż, kaplica 13x5m, droga krzyżowa, kapliczki, pomnik Jana Pawła II]
- Praciaki – przysiółek Rzyk; od pasterzy pasących świnię – *porciaków* [z rum. porc = świnia];

12.3 Varia

- Na szczycie Jawornicy stoi metalowy krzyż, poświęcony pamięci czwórki narciarzy z Andrychowa, którzy zginęli na Babiej Górze w II 1935 r. w czasie rajdu narciarskiego YMCA do Rabki.
- Wilczy Jar w Oczkowie – w 1978 r. spadły tu z mostu do zatoki Jeziora Żywieckiego dwa autobusy wiozące górników do pracy; 30 ofiar śmiertelnych.
- Lachowice Mączne – najgłębszy w polskich Karpatach odwiert poszukiwawczy [złoża gazu ziemnego – trudne do eksploatacji].